

تنگی نفس‌ها و بیماری آسم در طب سنتی

ابوالقاسم سلطانی*

گروه طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

چکیده

در این تحقیق به منظور روشن شدن تاریخچه و چگونگی درمان انواع تنگی نفس‌ها و آسم، سیر تکاملی درمان از دوران باستان تا پایان سال ۱۳۲۳ هجری قمری مطابق با ۱۹۰۵ میلادی (دارالفنون ناصری) بررسی شد. شایع‌ترین بیماری‌هایی که پزشکان سنتی به بیماری‌های دستگاه تنفسی به شرح و بحث درباره آن‌ها پرداخته‌اند، شامل: انتفاخ الریه (آمفیزم ریوی)، انتفاخ الصدر (پنوموتراکس)، نفث الدم (هموپتیزی)، هموراژی‌های دستگاه تنفس، خونریزی صدری و تشخیص افتراقی آن، خونریزی ریوی، آبسه‌های ریوی، سل، ذات‌الجنب، ذات‌الریه، برونشیت، ورم حجاب حاجز، عدم تمدد ریه (آتلکتازی) و بالاخره نفس‌الانتصاب (ORTHOPNEA)، ضيق‌النفس (DISPNEA) و ربو (BRONCHIAL ASTHMA) در این مقاله مورد بحث قرار گرفته است. تلاش شده است مهم‌ترین منابع طب سنتی و الزاماً سایر درمان‌ها و خدمات ذکر شده در درمان این بیماری‌ها در این مقاله مورد بررسی و معرفی قرار گیرد و نام علمی گیاهان مورد استفاده به طور مشخص ذکر گردد.

واژگان کلیدی: عسرالنفس، ضيق‌النفس، تنگی نفس، ربو، انتصاب النفس

مقدمه

(در مقابل هوم سپید یا گوگرن، کوکنار، خشخاش)، زرین‌چشم ZAIRI-DOITHRA بادیدگان زرین، هوم پالاینده، درخشان، هوم پاک و نیز افسره و عصاره‌ی آن با نام آب زور و با خواص نیک درمان‌کننده، دور دارنده‌ی مرگ، درمان‌کننده‌ی کلیه‌ی دردها نام برده شده است. با توجه به مندرجات فصول ۹، ۱۰ و ۱۱ یستنا، هوم انواعی از افدرای EPHEDRA می‌باشد. هم‌چنین دو گیاه اشق و قنه یا باریجه که خاستگاه اصلی آن‌ها ایران است و دیوسکوریدوس اثر آن‌ها را در تنگی نفس و آسم ذکر نموده است (۶). باید گفت که در ایران باستان از این ۲ گیاه در تنگی نفس و آسم استفاده می‌شده است.

بیماری‌های دستگاه تنفس:

شایع‌ترین بیماری‌هایی که پزشکان سنتی جزء بیماری‌های

به طور واضح در آثار باستانی تا قرن اول میلادی از تنگی نفس و آسم برونشیال نامی برده نشده است ولی ردپاهایی در متون قدیم وجود دارد. به طوری که در پاپیروس‌ها فقط در فقره‌ی ۲۱ قرطاس ایبرس آمده است که درمان بیماری‌های ریه مخلوطی از صرایه (حنظل) و جعه عذیه (مالشعیر تهیه شده با جودیم) می‌باشد (۱) و در سایر پاپیروس‌ها هیچ ذکری از درمان تنگی نفس و آسم نشده است.

در قسمت‌های مختلف اوستا (به جز گات‌ها) فصل‌های هوم یشت ۹، ۱۰ و ۱۱ یستنا (۲)، ۵۷ کرد ۸، ۶۸ فقره ایستناهات (۳) کرده ۲۴ آبان یشت و ۲۳ مهر یشت از یشت‌ها (۴) و در ۱۴ موضع وندیداد (۵) از گیاهی مقدس با نام اوستایی HAOMA که به پهلوی هوم و به سانسکریت SOMA و با عنوانی هوم زرین

کامل انجام دهنده، در این صورت دچار سرعت و ازدیاد تنفس می‌گرددند. همچنین است در مورد زنان باردار و مبتلایان به استسقا (۱۰، ۷).

سختی تنفس یا عسرالنفس:

حالته است که بر اثر نرسیدن هوای کافی مورد نیاز بدن عارض می‌گردد، چون هوایی که جذب بدن بیمار می‌شود کافی نیست (۱۰، ۷).

علل تنگی نفس:

۱- تنگ شدن مجاری تنفسی: در این صورت به آن ضيق النفس گویند. این تنگی ممکن است بر اثر وجود ورم در حنجره، نای، نایزک و یا وجود تومور و آبسه در این مجاری باشد. اگر تنگی در ناحیه حلق باشد، با التهاب موضع همراه است. اگر در ریه باشد، همراه تنگی نفس احساس سنگینی و تمدد وجود دارد و اگر تنگی در نایزه و نایزک‌ها باشد، ایجاد درد و سوزش نموده و به سرفه متنه می‌گردد. اگر نفس سریع و پشت سرهم و تب نیز همراه باشد، دلیل بر وجود ورم گرم در ریه و یا در مجاورت قلب و یا سایر قسمت‌های دستگاه تنفس می‌باشد. ورم گرم ریه تنگی نفس را به دنبال دارد، به‌طوری که بیمار احساس خفگی می‌نماید، لذا تنفس مانند شخص مبتلا به انتصاب النفس (ارتونیه) می‌باشد و بیمار پس از خارج کردن یک بازدم بزرگ و استنشاق هوای سرد، احساس آرامش نموده و خلطی بهرنگ قرمز یا سرشاری سبز و یا سیاه خارج می‌نماید و بیشتر اوقات بیماران در داخل سینه احساس سنگینی و دردی می‌نمایند که از اعمق بدن شروع شده و به ناحیه جناغ سینه و ناحیه استخوان صلب (حرقهه ILIUM) می‌رسد، در این حالت تب شدید، تنفس موج دار و گونه‌ها قرمز رنگ است. اگر ورم ریه از نوع ورم گرم نباشد، صورت سفید و بی‌حالت است. احساس سنگینی شدید در سینه، مسئله وجود دمل را مطرح می‌سازد. چنان‌چه تنگی در قصبه الریه باشد علت آن خواه تومور باشد و یا آبسه و ورم، هوا به سرعت داخل شده و هوای بازدم نیز به‌طور منقطع و بریده است (۱۰، ۷).

دستگاه تنفسی به‌شرح و بحث درباره آن‌ها می‌پردازند، عبارتنند از: انتفاخ الریه (آمفیزم ریوی)، انتفاخ الصدر (پنوموتراکس)، نفث الدم (هموپتیزی)، هموراژی‌های دستگاه تنفس، خونریزی صدری و تشخیص افتراقی آن، خونریزی ریوی، آبسه‌های ریوی، سل، ذات‌الجنب، ذات‌الریه، برونشیت، ورم حجاب حاجز، عدم تمدد ریه (آتلکتازی) و بالآخره نفس الاتصاب (ORTHOPNEA)، ضيق النفس (DYSPNEA) و ربو (BRONCHIAL ASTHMA) که مورد بحث در این مقاله می‌باشد.

رازی و ابن‌سینا تنفس را به منظم و غیرمنظم تقسیم نموده و اشکال غیرمنظم را به صورت زیر طبقه‌بندی و توصیف نموده‌اند.

۱- تضاعف النفس یا ازدیاد تنفس (TACHYPNEA): در این حالت تنفس مانند کودکی است که گریه می‌کند و به انبساط سینه متنه می‌شود و میان انبساط و انقباض یک وقفه‌ای ایجاد می‌گردد. در موقع انبساط صدایی به‌گوش نمی‌رسد ولی هنگام انقباض ایجاد صدا می‌نماید.

۲- نفس المتنصف: که به علت وجود بیماری در نیمی از ریه است و مقدار تنفس به‌اندازه نصف تنفس شخص سالم می‌باشد.

۳- انقطاع النفس یا نفس بریدگی (APNEA, APNOEA).

۴- انتصاب النفس یا تنگی نفس ایستاده، نفس الانتصاب (ORTHOPNEA):

حالته است که بیمار باید ایستاده و گردن خود را بالا بکشد تا مجاری تنفسی باز گردد و اگر این حالت تغییر کند به‌ویژه هنگامی که دراز می‌کشد، دوباره تنگی نفس به او دست می‌دهد زیرا برخی از قسمت‌های ریه بر روی یکدیگر تا شده و سبب بسته شدن مجاری تنفسی می‌شود.

۵- بطی التنفس یا کندی نفس (BRADYPNEA)، کودکان دارای ازدیاد و سرعت تنفس می‌باشند و نوجوانان عمق تنفس آن‌ها بیشتر است ولی سرعت و تعداد تنفس در آن‌ها کم‌تر از کودکان است و سالخوردگان تنفس‌شان از تنفس جوانان کم‌تر است. تنفس افراد پرخور کوتاه‌تر است زیرا که حجاب حاجز (دیافراگم) آنان تحت فشار قرار گرفته و نمی‌توانند، حرکات معمولی خود را به نحو

۱۴- عیب در عصب دیافراگم (۱۰).

نظریه‌ی طب جدید:

تنگی نفس از طرفی ناشی از افزایش احتیاج بدن به تهویه‌ی ریوی است چه نسج ریه، در این موارد از حالت معمولی سفت‌تر بوده و عضلات تنفسی برای انبساط قفسه‌ی سینه به کار بیشتر و در نتیجه اکسیژن زیادتری احتیاج دارند و از طرف دیگر ناشی از نقصان قابلیت انتشار اکسیژن به درون شعریه‌های ریوی می‌باشد، به همین جهت برای خوب انجام گرفتن تبادلات تنفسی ریه به مقدار بیشتری هوا نیاز دارد و این کیفیت در حالاتی مانند آسم برونشیال، آمفیزم، وجود مقادیر زیاد مایع در حفره‌ی جنب، پنوموتراکس، فلچ عضلات تنفسی و کتراکور عضلات جدار قفسه‌ی سینه دیده می‌شود (۱۱).

درمان:

درمان باید متناسب با علت باشد:

۱- درمان تنگی نفس‌های ناشی از خلط: باید سینه را از خلط پاک نمود و این کار به علل کیفی و کمی دشوار می‌باشد. اگر خلط غلیظ و چسبنده باشد آب عسل، جوشانده بذر گزنه با ماء الشعیر، ایرسا، قردمانا، پرسیاوشنان تجویز نموده تا خلط آماده‌ی دفع گردد. سپس داروهای خارج‌کننده خلط نظیر بسفایح، قثاء الحمار، حلبه، حاشا، پونه‌ی شهری، فراسیون، زراوند، انجیر خشک، بذر خشخاش سیاه، سیسالیوس، عصاره‌ی قثناء الحمار، لعوق راسن شونیز و سداب به بیمار داده می‌شود (نام علمی این گیاهان در جداول شماره‌ی ۱ و ۲ آمده است).

۲- کوچکی مادرزادی ریه و سینه: غیرقابل درمان بوده و بیمار دائمًا باید هوای سرد استنشاق نماید.

۳- تشمع کبد: ترکیبی از خردل، بوره‌ی ارمی، نظرون همراه با آب عسل، غافت، افسنطین، فوه و زراوند سودمند است.

۴- درمان تنگی نفس ناشی از پنوموتراکس: اشق و جندبیدستر را کوییده ۲۰ سانتی‌گرم را با آب عسل مصرف نمایند، هم‌چنین داروهای مفرد مانند حاشا، ایرسا، فلفل سفید و انسون را به طور جداگانه با عسل معجون نموده به مقدار

۲- وجود خلط در مجاری تنفسی: اگر نفس سریع و پشت سرهم بوده و با تب همراه نباشد، علت آن وجود خلط است که محل آن از وجود و عدم سرفه مشخص می‌گردد. چنان‌چه سرفه وجود نداشته باشد، محل خلط در فضای خارجی محیط به قصبه الریه است. چنان‌چه سرفه نیز همراه باشد محل خلط در ریه یا قصبه الریه است. اگر در ریه باشد، سرفه از اعماق ریه خارج می‌شود ولی خرخر ندارد و اگر در قصبه الریه باشد، از برخورد هوای بازدم با خلطی که به شدت مانع خروج آن است صدایی به وجود می‌آید که به آن جرجره یا خرخر (کورناژ) می‌گویند.

۳- وجود اخلات در فضاهای داخلی بدن مانند حفره‌ی جنب و یا وجود آسیت به سبب آن که مانع انبساط عضلاتی مانند دیافراگم می‌شود و ایجاد تنگی نفس می‌نماید. اگر خلط در فضای سینه باشد، سنگینی به وجود می‌آورد که از طرفی به طرف دیگر منتقل می‌شود.

۴- ضعیف بودن و فلچ عضلات تنفسی و عضلات منبسط کننده (۱۰،۷).

۵- انتفاخ الصدر یا احتباس باد در سینه (پنوموتوراکس) (۱۰،۷).

۶- انتفاخ الرئه یا آمفیزم ریوی (۱۰،۷).

۷- کوچکی مادرزادی ریه و سینه که مانع انبساط کامل ریه می‌شود و شخص برای همیشه به تنگی نفس دچار می‌باشد (۱۰،۷).

۸- بزرگی و سفت شدن کبد: کبد در اثر بزرگ شدن و سفت شدن به دیافراگم فشار آورده و در نتیجه، انبساط کامل صورت نمی‌گیرد (۱۰،۷).

۹- بحرانی بودن برخی از دستگاه‌های بدن که با از بین رفتن حالت بحران تنفس به حالت عادی بر می‌گردد (۱۰،۷).

۱۰- مزاج نامساعد مانند خشکی سینه (۷) و سردی مزاج ریه، همان‌طور که در افراد سالخورده به چشم می‌خورد (۱۰).

۱۱- آسیب‌های واردہ به مغز (۷).

۱۲- خونریزی‌های دستگاه تنفسی و منعدشدن خون در قصبه الریه که موجب تحریک و تشدید تنگی نفس می‌گردد (۷).

۱۳- وجود گرد و غبار و دود در هوا (۱۰).

۱- بنابر عقیده‌ی رازی که مورد تایید ابن‌سینا می‌باشد، وجود خلط مشخص در نایزک‌ها، نادر بودن سرفه و دشواری خروج خلط یکی از علایم بیماری است (۷، ۱۰).

۲- تنگی نفس مخصوص: تنفس مانند شخصی که دویله باشد با خس خس همراه است (۸، ۱۰)، عمل شهیق با زحمت و زفیر (بازدم) طولانی می‌باشد (۱۰).

تعريف آسم برونشیال در طب جدید: آسم برونشیال حملات تنگی نفس توانم با خس خس است که ناشی از تنگ‌شدن موقت برونشها در اثر اسپاسم و تورم مخاط و ترشحات چسبناک می‌باشد که مانع از ورود کامل هوا به داخل الთولها می‌گردد (۱۱).

بیماری در تمام سنین عمر دیده می‌شود، ولی با بالا رفتن سن، درمان مشکل‌تر می‌گردد. در مردان بیش از زنان و در زمستان بیشتر از تابستان می‌باشد. در سال‌هایی که در پاییز بارندگی بیشتر است، حملات آسمی شدت می‌یابد (۱۲، ۸).

عوامل ایجاد کننده بیماری:

به طور کلی علل زیادی در پیدایش این بیماری دخالت دارند و بر حسب نوع و تشخیص علت، برای آن درمان انجام می‌گردد. مهم‌ترین این علل عبارتند از:

۱- زکام و سرماخوردگی: آسم برونشیال، اغلب متعاقب زکام و سرماخوردگی به وجود می‌آید و در این صورت، درمان اصلی کافی می‌باشد (۸).

۲- دود، غبار و گیاهان مضر: گرد و غبار و هم‌چنین وجود برخی از گیاهان حرکت انقباضی شش‌ها را مختل و در نتیجه، تنفس را دشوار می‌سازند (۱۰، ۱۳، ۷). اگر عامل اصلی وجود ذرات و عوامل زیان‌آور موجود در هوای باشد، بیمار با استنشاق در هوای آزاد و خنک، احساس آرامش می‌نماید (تشخیص افتراقی). لذا به بیمار باید توصیه نمود که به مکان‌های خوش آب و هوای رفته و یا هوای منزل را خنک و به‌وسیله‌ی گیاهان و صمغ‌های خوشبو از قبیل ماستیک، خوشبو نماید و از زرداب شیر بز که به‌وسیله‌ی دانه‌ی کاجیره منعقد شده باشد (۱۳) و هم‌چنین از ایارج فیقرها همراه با آب افتیمون استفاده نماید (۱۲-۱۳).

یک گردو با آب عسل مصرف نمود و سینه را با جوشانده از شبت، بابونه و مرزنجوش کماد نموده و با روغن‌های ناردين، غار و سذاب مالش داد.

۵- درمان تنگی نفس ناشی از ضعف عضلات منبسط کننده‌ی سینه: برای درمان می‌بایست جوشانده‌ای از قشاء الحمار، فراسیون، غاریقون و افتیمون تهیه نموده و چهار بار در روز مصرف نمود. رازی می‌گوید، من بیماران زیادی را با این دارو درمان کرده‌ام هم‌چنین از قنطوریون و حنظل باید استفاده نمود.

۶- درمان مزاج نامساعد: اگر مزاج خشک باشد، شیر و نبات و اگر مزاج سرد باشد، نوشیدن زیاد آب نیم‌گرم و اگر مرطوب باشد، بابونه سودمند است (۷، ۱۰).

در جدول ۱، اسامی گیاهانی که در درمان تنگی نفس‌ها مصرف شده‌اند آورده شده است.

ربو یا ضيق النفس عصباني یا شعبي BRONCHIAL ASTHMA

دیوسکوریدوس (ت ۵۶ م) عقیده داشت که آسم همان انصاصاب النفس یا نفس ایستاده (ارتوبنه) است و بولس یا پاولس (ت ۶۲۵ ف، ۶۹۰ میلادی) می‌گوید در نوعی از آسم نفس به‌شکل اورتوبنه است. ابن سرایيون (ف ۸۶۴ میلادی) می‌گوید، اگر انسان مانند بیمار مشرف به مرگ نفس‌های متوالی و پشت سرهم بکشد به آسم دچار شده است، حنین (ت ۸۰۹ ف ۸۷۷ م) در کتاب میامر گوید نفس پی درپی بدون آن که مربوط به حرکت و یا وجود تب باشد، مسئله ربو را مطرح می‌سازد.

در مورد علت بیماری، جالینوس (ت ۲۱۰ ف ۱۳۰ م) علت را خلط غلیظی دانسته که از مغز سرازیر شده و قسمت‌های مختلف قصبه الریه را اشغال نموده است.

برای اوّلین بار رازی می‌گوید، آماس ریه می‌تواند عوارضی نظیر نوع تنفس که در مبتلایان به آسم دیده می‌شود به وجود آورد، ولی آسم حقیقی به‌واسطه‌ی وجود خلط غلیظ چسبنده در اقسام قصبه الریه (عروق خشنه = نایزک‌ها) می‌باشد که مانع از رسیدن هوای کافی مورد نیاز بدن به کیسه‌های هوایی می‌شود (۷، ۱۰).

در طب سنتی ایران، آسم با سه علامت مشخص شده است:

جدول ۱. گیاهان به کار رفته جهت درمان تنگی نفس در طب سنتی

ردیف	نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	معرفی کننده‌ی درمان*	رفرانس
۱	حنظل	<i>CITRULLUS COLOCYNTHIS</i>	میوه	مصر(پاپیروس ابرس)	
۲،۳،۴،۵	هوم(هوم زرد)	<i>EPHEDRA SPP</i>	گیاه کامل	اوستا	
ذیل مقدمه	فنه، بارزد	<i>FERULA GUMMOSA</i>	گم رزین	ایران باستان	
ذیل مقدمه	اشق	<i>DOREMA AMMONIACUM</i>	گم رزین	ایران باستان	
۶	انجره، گزنه	<i>URTICA DIOICA</i>	دانه	دیسکوریدوس	
۶	زوفا	<i>HYSSOPUS OFFICINALIS</i>	سرشاخه‌های گل دار	دیسکوریدوس	
۶	ایرسا، سوسن ابيض	<i>IRIS FLORENTINA</i>	شیرابهی ریزوم	دیسکوریدوس	
۷	تین، انجیر	<i>FICUS CARICA</i>	میوه	مجھول به نقل رازی	
۷	حلبه، شنبله	<i>TRIGONELLA FOENUM GRAECUM</i>	دانه	مجھول به نقل رازی	
۷	کرفس	<i>APIUM GRAVEOLENS</i>	ریشه	مجھول به نقل رازی	
۷	کتان	<i>LINUM USITATISSIMUM</i>	دانه	مجھول به نقل رازی	
۸	حرمل	<i>PEGANUM HARMALA</i>	دانه	اخوینی	
۹	سسالیوس	<i>SESILI TERTUOSUM</i>	دانه	هروی	
۱۸	حزنبل، هزاربرگ	<i>ACHILLEA MILLFOLIUM</i>	ریشه	حکیم مومن	
۹	کمون، زیره‌ی سبز	<i>CUMMINUM CYMINUM</i>	میوه	هروی	
۱۰	پابونچ، بابونه رومی	<i>ANTHEMIS NOBILIS</i>	کاپیتلول	ابن سینا	
۱۰	بلسان	<i>COMMIPHORA OPOBALSANUM</i>	شیرابهی ساقه	ابن سینا	

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	معرفی کننده‌ی درمان*	رفرانس
رازیانج، رازیانه	<i>FOENICULUM VULGARE</i>	میوه	جرجانی	۱۳
اشقیل، عنصل	<i>SCILLA MARITIMA</i>	پیاز	جرجانی	۱۲
جاو شیر	<i>OPOPANAX CHIRONIUM</i>	گم	جرجانی	۱۳
اسطوخودوس	<i>LAVANDULA STOECHAS</i>	سرشاخه	شریف بهنقال ابن بیطار	۱۵
غالیس	<i>GALEOPSIS OCHROLEUCA</i>	ساقه‌های جوان	حکیم مومن	۱۸
کرویا	<i>CARUM CARVI</i>	میوه	حکیم مومن	۱۸
ترمس، باقلای شاهی	<i>LIPINUS TORMIS</i>	میوه	حکیم مومن	۱۸
فراسیون	<i>MARRUBIUM VULGARE</i>	برگ و گل	حکیم مومن	۱۸
غاریقون	<i>POLYPORUS OFFICINALIS</i>	گیاه کامل	حکیم مومن	۱۸
کرسنه	<i>VICIA ERVILLIA</i>	دانه	حکیم مومن	۱۸
شلکا انجیر	<i>FICUS SYCOMORUS</i>	میوه	عقیلی خراسانی	۱۹
سکینچ	<i>FERULA PERSICA</i>	گم زرین	سلطان الحکما	۲۰
اترج	<i>CITRUS MEDICA VAR. CEDRATA</i>	برگ	اسحق بن عمران به نقل ابن بیطار	۱۵

* اولین تمدن، کشور و یا دانشمندی که این درمان دارویی را معرفی نموده است.

لذا درمان علت را همراه با درمان اصلی توصیه می‌نماید.
هنگامی که آسم با ناراحتی قلبی همراه باشد، از فرآورده‌های که دارای بورق، تخم جرجیر و عسل باشد، استفاده نمایند (۱۰).

۵- سردی مزاج: سردی مزاج، زمینه را برای ایجاد بیماری مساعد می‌نماید. بنابراین باید ضمن درمان، طبیعت مزاج بیمار را به وسیله‌ی اغذیه و داروهای گرم تغییر داد (۱۰).

۶- زمینه‌ی مزاجی عصبی: اشخاص عصبانی مزاج به این

۳- نفح معده: حرکت انبساطی شش‌ها را مختل می‌سازد، لذا اگر تنگی نفس همراه با نفح معده باشد، همراه با درمان اصلی آب انسیون به بیمار داده می‌شود (۷، ۱۰، ۱۲).

۴- آماس معده و بزرگ شدن کبد: زیاد شدن حجم این اعضا به علل مختلف باعث فشار آوردن به حجاب حاجز (دیافراگم) می‌گردد و آن نیز این فشار را به ریه منتقل نموده و در نتیجه حرکت انبساطی شش‌ها مختل می‌شود.

۲. مرتب نمودن وضع دفع بیماران با داروهای ملین (۱۲).
۳. تجویز داروهای ضد آسم:

داروهایی را که برای درمان آسم به کار می‌برده‌اند، بیشتر داروهای خلط‌آور بوده است، زیرا بنابر عقیده‌ی پزشکان سنتی به‌ویژه رازی و ابن‌سینا، باید خلط غلیظ و چسبنده را به‌وسیله‌ی داروهای راقی‌کننده خارج نمود و از داروهایی که باعث خشکشدن و غلیظشدن خلط می‌گردد اجتناب نمود. لذا به‌هیچ‌وجه نباید موادی نظیر ترباک و هم‌چنین مواد قابضی که پزشکان قدیمی (منظور جالینوس و...) به کار می‌برده‌اند به بیماران داد (۷، ۱۰). توصیه شده است که برای همیشه نباید از یک دارو برای بیمار استفاده نمود، بلکه همواره باید دارو را تغییر داد زیرا طبیعت بیماری با این دارو خوگرفته است و موقعی می‌رسد که دارو دیگر اثری نخواهد داشت. این نکته در هنگام درمان بیماری سرطان نیز در نظر گرفته شده است (۱۶).

باید دانست که اثر یک نوع دارو در اشخاص مختلف متفاوت است. لذا دارویی که برای یک فرد در درمان یک نوع بیماری موثر می‌باشد، ممکن است در شخص دیگری موثر نباشد. لذا بر عهده‌ی پزشک است که با آزمایش، داروی موثر را برای بیمار خود انتخاب نماید (۱۰).

نام گیاهانی که در طب سنتی در آسم برونشیال به کار می‌رفته است در جدول شماره‌ی ۲ آمده است. گیاهان نامبرده کمتر به تنها‌ی مصرف می‌شده‌اند بلکه بیشتر به صورت ترکیبی به کار می‌رفته‌اند. تعداد این ترکیب‌ها بسیار زیاد است. برخی از این ترکیب‌ها در ستون ۴ جدول شماره‌ی ۲ آمده است.

توضیح: اگر در ترکیب، عسل وارد شده است در سرد مزاج و اگر ماء‌الشعیر به کار رفته برای گرم مزاج مصرف می‌شده است.

از مواد معدنی نظیر مروارید، نقره، گوگرد، نترون و بوره برای درمان آسم استفاده می‌شده است. به عنوان مثال از گوگرد، سداب، اشق، زراوند، افستین معجون تهیه‌کرده، مصرف می‌نموده‌اند، هم‌چنین معجون تهیه شده از بوره (براکس) حنظل، انجره، افتیمون و عسل به صورت معجون و یا جوشانده‌ای از نترون (TRONA NATRON) تخم شنبلیه و مویز در آسم برونشیال مصرف می‌شده است.

بیماری بیشتر مبتلاه می‌شوند، لذا در این بیماران باید درمان عصبی را نیز به کار برد (۱۰).

۷- تنگی مجاری عبور هوا، مانند التهاب، تومور، تنگی مادرزادی و ...

مجهول پزشک ایرانی عهد ساسانی می‌گوید: اگر تنگی نفس با گرمی، التهاب و تشنجی همراه باشد، مربای بفسه، لعب اسپرژه و تیزان جو مصرف می‌شود. سینه را با روغن بفسه و شمع مالش می‌دهند، اگر مزاج بیمار سرد باشد، دانه‌ی کتان، دانه‌ی شنبلیله، رازیانه، ریشه‌ی کرفس و انجیر را پخته مصرف می‌نماید و اگر بیوست نیز داشته باشد، شیر و کمی عسل بهترین درمان است که کم کم مصرف می‌شود و اگر تنگی نفس در اثر حرارت شدید باشد، ترکیبی از آب کاسنی، تاجریزی، بفسه و شکر سودمند می‌باشد (۷).

توضیح: برای اوّلین بار رازی بیماری‌های آسم آلرژیک، رینیت حساسیتی، حساسیت فصلی و تب یونجه را توصیف و از سایر بیماری‌ها تفکیک نمود که خارج از بحث این مقاله است (۱۴-۱۵).

درمان آسم:

الف: آسم کودکان: جوشانده‌ی میوه‌ی انیس ستاره‌ای در شیر

ب: آسم بزرگسالان: شامل مراحل زیر بوده است:

۱. خون‌گیری: قبل از درمان به عمل خون‌گیری اقدام می‌نموده‌اند، به‌ویژه هنگامی که گرد و غبار گیاهان را عامل پیدایش بیماری می‌دانسته‌اند، از ورید باسليق BASILIC VEIN بازوی چپ بیمار خون می‌گرفته‌اند (۱۰).
- چه بنا بر عقیده‌ی رازی، عروق ریوی به یک مکان واحد وارد می‌شوند که همان حفره‌ی چپ از دو حفره‌ی قلب می‌باشد، لذا در تنگی نفس، باید از جانب چپ بیمار خون گرفت، زیرا شریان‌های ریوی از این دو حفره سرچشمه می‌گیرند و دارای خون و هوای می‌باشند. اگر خون این قسمت کم شود، انساط ریه به طور نسبتاً زیادی آسان می‌شود. در صورتی که حفره‌ی راست قلب اختصاص به خونی دارد که از جانب کبد به قلب می‌رسد، لذا در حالت خفقان، پرخونی و سکته‌ی قلبی، بهتر است از بازوی سمت راست خون گرفته شود (۷).

جدول ۲. گیاهان به کار رفته جهت درمان آسم برونشیال در طب سنتی

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیبی	رفرانس
قنه، بارزدیا خلبانی	<i>FERULA GUMMOSA</i>	گم رزین	با عسل	۶ تا ۲
اشق، آمونیاقن	<i>DOREMA AMMONIACUM</i>	گم رزین	همراه با ماءالشعیر	۶ تا ۲
پرسیاوشان	<i>ADIANTUM CAPILUS VENERIS</i>	برگ	جوشانده با انجیر	۶
سوقا، انجیر	<i>FICUS CARICA</i>	میوه	جوشانده آن با پرسیاوشان و اینیسون نجمی	۶
فراسیون‌ایض، براسین	<i>MARRUBIUM VULGARE</i>	گل، برگ، افسره	جوشانده آن با عسل	۶
فرثانیون، اچوان	<i>CHRYSANTHEMUM PARTHENIUM</i>	گل	خشک شده آن با نمک و سکنجین	۶
ارسطولوخیا، زراوندمدحرج	<i>ARISTOLOCHIA ROTUNDA</i>	ریشه	جوشانده آبی آن همراه با عسل	۶
اسوفس، زوقا	<i>HYSSOPUS OFFICINAL</i>	گل و برگ	همراه با فراسیون، کماذریوس، جعلده، وذن، حاشا، ایرسا و شیرین‌بیان جوشانده در آسم، تنگ‌نفس و ارتوبنه	۸ و ۶
اسفیل، اشقیل، عنصل، سقلاء	<i>SCILLA MARITIMA</i>	پیاز	سرخ شده آن با فراسیون و غاریقون	۸ و ۰
انجره، گزنه	<i>URTICA DIOICA</i>	دانه	-	۷
حلبه، شبليله	<i>TRIGONELLA FOENUM GRAECUM</i>	دانه	با انجیر جوشانده قبل از غذا	۷
قرطم، گاجیره	<i>CARTHAMUS TINCTORIUS</i>	دانه	همراه با روغن بادام	۷
بخور مریم	<i>CYCLAMEN EUROPAEUM</i>	ساقه‌ی زیرزمینی	-	۷
بسفایج	<i>POLYPODIUM VULGARE</i>	ریشه و ریشه‌های فرعی	همراه با اینیسون و شیرین‌بیان به صورت جوشانده	۷
هندوانه‌ی ابوجهل	<i>CITRULLUS COLOCYNTHIS</i>	میوه	ترکیبی از حنظل، شیح، بورق و میوه‌ی گیاه به مقدار برابر و نصف آن شیرین‌بیان و جاوشیر ساییده به صورت حب روزی ۴ گرم، بولس ترکیبی از آن و اینیسون را به صورت حب قبل از خواب توصیه کرده است.	۷
خردل سیاه	<i>BRASSICA NIGRA</i>	دانه	با قثاء‌الحمار به صورت حب	۷

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیبی	رفرانس
خردل سیاه	<i>BRASSICA NIGRA</i>	دانه	با قناء الحمار به صورت حب	٧
انیسون، رازیانه‌ی رومی	<i>PIMPINELLA ANISUM</i>	میوه	به شکل جوشانده با پرسیا و شان و انجیر	٧
ایرسا، سوسن ابيض	<i>IRIS FLORENTINA</i>	افشره‌ی ریشه	جو شانده شده با آب انگور	٧
قطاء الحمار، خیار دشتی	<i>ECBALIUM ELATERIUM</i>	افشره‌ی میوه	بالبلاب کبیر (به نقل رازی از جالینوس)	٧
افتیمون	<i>CUSCUTA EPITHYMUM</i>	دانه	-	٧
ترید	<i>IPOMOEA TURPETHUM</i>	ریشك‌ها	ترکیبی از آن با گزنه، افتیمون، قرطم، بسفایچ، خردل سیاه و عسل به شکل معجون	٧
جاو شیر	<i>OPOPOanax CHIRONIUM</i>	گم	-	٧
فجل، ترب	<i>RAPHANUS SATIVUS</i>	افشره‌ی ریشه	-	٨
سداب	<i>RUTA GRAVEOLENS</i>	افشره	زراآند ساییده شده در افسره	٨
صبر	<i>ALOE SOCOTRINA</i>	قسمت‌های هوایی	ترکیبی از صبر، غاریقون، فربیون، افتیمون، شحم حنظل و قطوریون	٨
بابونج، بابونه‌ی رومی	<i>ANTHEMIS NOBILIS</i>	گل	-	١٠
راته، فندق هندی	<i>QUILANDIA BONDUCELLA</i>	ریشه	-	١٠
سکینچ، سکینه	<i>FERULA PERSICA</i>	گم	-	١٠
سندروس	<i>CALLITRIS QADRIVALVES</i>	رزین	-	١٠
کندر	<i>BOSWELLIA CARTERI</i>	گم	-	١٠
ابهل	<i>JUNIPERUS SABINA</i>	دانه	پودر شده‌ی آن با عسل و روغن کره‌ی گاو	١٠
بادام شیرین	<i>PRUNUS AMYGDALUS VAR DULCIC</i>	روغن	-	١٠
فودنج	<i>MENTHA PULEGIUM</i>	برگ	-	١٠

رفرانس	ترکیبی	قسمت قابل مصرف	نام علمی گیاه	نام گیاه در طب سنتی
۱۰	-	ریشه	<i>HELLEBORUS ALBUS</i>	خریق سفید
۱۳	با هندوانه‌ی ابو جهل به شکل حب	ریشه	<i>GLYCYRHIZA GLABRA</i>	سوس، شیرین‌بیان
۱۵	به نقل ابن بیطار از سند هشار هندی	پیاز	<i>ALLIUM SATIVUM</i>	سیر، ثوم
۱۵	-	گم	<i>PICEA EXCELSA</i>	صنوبر صغیر، راتینخ
۱۵	به نقل ابن بیطار از شریف، نوشیدن مخلوط آن با آب گرم به مدت سی روز	مان	<i>CALOTROPIS PROCERA</i>	عشر
۱۵	به نقل ابن بیطار از جالینوس	دانه	<i>LEPIDIUM SATIVUM</i>	حب الرشاد
۱۶	با عسل به صورت حب	میوه	<i>LAURUS NOBILIS</i>	غار، برگ بو
۱۷	با دانه‌ی گشنیز، مرزنجوش، مصطکی، هلیله‌ی کابلی جوشانده، صاف شده به هنگام خواب	سرشاخه‌های گل دار	<i>LAVANDULA STOECHAS</i>	اسطروخودوس
۱۸	به صورت جوشانده	برگ، گل، دانه	<i>MELILOTUS OFFICINALIS</i>	اکلیل الملک
۱۸	با دو قسمت عسل به قوام آورده	افشره‌ی برگ	<i>SCILLA MARITIMA</i>	اشقیل، عنصل
۱۸	همراه با انجیر جوشانده	برگ گل	<i>THYMUS SERPYLLIUM</i>	صعتر
۱۸	به صورت جوشانده	میوه	<i>ZIZYPHUS SATIVUS</i>	عناب
۱۸	خوردن ساقه‌ی آن به جای سبزی	ساقه	<i>GALEOPSIS OCHROLEUCA</i>	غالتوپسیس
۱۹	همراه با افستین	ریشه	<i>COSTUS ALBUS</i>	قسط شیرین
۱۹	جوشانده‌ی آن با قثاء الحمار	قسمت‌های هوایی	<i>HEDERA HELIX</i>	بلاب
۱۹	به صورت جوشانده	میوه	<i>TAMARIX ARTICULATA</i>	اثل، گز
۲۰	-	عصاره‌ی برگ و ریشه	<i>PLANTAGO MAJOR</i>	لسان الحمل، بارهنگ
۲۴	شربته‌ی از بنفشه، زوفا، ریشه‌ی شیرین‌بیان، به دانه و سپستان	دانه	<i>CYDONIA VULGARIS =CYDONIA OBLONGA</i>	به دانه، دانه سفرجل

آب به مقدادر زیاد خودداری شود. آب باید جرעהه جرעהه نوشیده شود. پس از صرف غذا تا ۲ ساعت نباید آب و مایعات بنوشند. بهتر است به جای آب از آبانگور جوشیده یا ماءالشعیر استفاده شود (۱۳، ۱۰، ۸، ۷).

بدن را کم کم باید به ورزش کردن عادت داد و از ورزش های سبک شروع کرده و به تدریج بر مقدار و سرعت حرکات افزوده شود. تغییر آب و هوا و گردش لازم است.

پرهیز: بیمار باید از خوردن گوشت گاو، حبوبات و مواد نفّاخ، کاهو بهویژه مواد مخدر، همچنین از خواب زیاد بهویژه به هنگام روز و تا ۲ ساعت قبل از خوردن غذای شب پرهیز نماید (۱۰، ۸).

قفسه سینه را باید با خرقهی پشمی مالید تا گرم شود و یکی از روغن ها مانند روغن بادام، شبت و بابونه را بر قفسه سینه بیمار مالید (۸).

نتیجه گیری:

اولین بار تعریف دقیق از تنگی نفس و آسم برونشیال توسط رازی بیان گردیده است که مورد قبول سایر دانشمندان قرار گرفته است. لذا باید گفت که پزشکان قرون اولیه هجری بیماری آسم را به خوبی می‌شناخته‌اند و علل زیادی را در پیدایش بیماری و درمان هریک را به طور مجزا ذکر نموده‌اند. انواع تنفس

از ترکیبات حیوانی به کار رفته می‌توان گوشت قرقی، هوپره، غلیواج، ریهی گورخر، جند بیدستر و بیضه‌ی بز را نام برد که به صورت ترکیب داده می‌شده است. به طور مثال بیضه‌ی بز را قطعه‌قطعه کرده و به آن زراوند مدرج، بوراکس و زیره اضافه کرده و پس از خشک کردن مصرف می‌نموده‌اند (۱۷). از برخی گیاهان به صورت بخور و دود استفاده‌ی درمانی به عمل می‌آمده است که در جدول ۳ ذکر شده‌اند.

رژیم بیماران آسمی:

غذا باید سبک و از مقدار کم شروع شده و به تدریج از نظر نیروبخشی و کمیت افزایش یابد به خصوص می‌بایست بیمار هنگام شب از خوردن گوشت خودداری نماید. نان برشته دارای دانه‌های خوشبو کننده مفید است. از گوشت‌ها، گوشت ماهی سنگلاخی رودخانه نه باتلاقها، بک، گنجشک، دراج، خروس، خرگوش، آهو، بهویژه ریهی روباه، ریهی خارپشت و از روغن‌ها، روغن بادام شیرین، روغن کنجد برای بیمار آسمی مفید است. همچنین از سبزیجات، تره تیزک، ترب، صутر، نعناع، چغندر و خردل و از بین شیرها، شیر بز برای بیماران آسمی مناسب است. توصیه می‌شود قبل از خوردن غذا جوشانه‌ای از تخم شنبلیله، انجیر و مویز آسامیده شود (۱۳، ۱۰، ۸، ۷).

از مشروبات به مقدار کم شراب ریحانی کهنه شده و شراب‌های تخمیر شده شیرین خوب است از نوشیدن

جدول ۳. ترکیبات استنشاقی به کار رفته جهت درمان آسم برونشیال در طب سنتی

نام گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیب و نحوه مصرف
علک رومی یا مصطکی MASTIC	گم	مخلوط با قسط، میعه‌ی تر STYRAX، باریجه، قسط شیرین، زرنیخ قرمز، صبح پسته به صورت بخور (۸).
صنوبر صغیر	رزین	دود بهوسله‌ی قلیان، روز اول یک بار روز دوم ۲ بار از روز سوم روزی ۳ بار
صنوبر صغیر	رزین	مخلوط با پیه و زرنیخ قرمز
چلغوزه	دانه	مخلوط با مغز بادام یا مصطکی، قسط شیرین، کندر، بارزد، میعه به صورت بخور

۳- گیاهان مدر که موجب تقلیل آب بدن و در نتیجه بهبود خیز عمومی بدن می‌شوند.

۴- ضدّعفونی کننده‌ی مجاری تنفسی: بیشتر گیاهان انسان‌دار ضدّعفونی کننده‌ی مجاری تنفسی می‌باشند.

۵- گیاهان ملین

ترکیبات دارویی به کار رفته به طور معمول مخلوطی از انواع گیاهانی که دارای پنج اثر فوق می‌باشند بوده و یا به عبارت دیگر می‌توان گفت که درمان با درنظر گرفتن کلیه‌ی فاکتورهای ایجاد کننده‌ی بیماری انجام می‌شده است و در حقیقت در درمان، کار کلیه‌ی اعضاء را در نظر می‌گرفته‌اند.

اثر گرد و غبار و گیاهان مضر در پیدایش بیماری که نخستین بار رازی متوجه شده است و بالاخره رژیم بیماران آسمی، تغییر آب و هوا، نحوه درمان، تغییر دادن دارویی که برای مدت نسبتاً طولانی مصرف شده و .... نکات مهمی است که پزشکان سنتی ایران در درمان آسم بیان داشته‌اند.

نامنظم به خوبی بیان شده است. از نظر درمان اشکالات عمدۀ‌ای را بر پزشکان یونان و روم گرفته‌اند، مانند مصرف مواد مخدر که مرکز تنفسی را تا حدود خط‌ناکی تضعیف می‌نماید. رازی گفته است که به هیچ وجه نباید مانند قدمای مواد مخدر همچون افیون (تریاک) و مواد قابض را برای بیماران آسمی تجویز نمود. در طب سنتی ایران برای درمان از ۱۲۲ گیاه و تعدادی مواد حیوانی و معدنی استفاده می‌شده است. به نظر این پزشکان از آنجا که بدن هر شخص با دیگری تفاوت دارد ممکن است اثر یک داروی مشخص در ۲ نفر تاثیر متفاوت داشته باشد، لذا بر عهده‌ی پزشک است با آزمایش بهترین دارو را انتخاب نماید. از بررسی گیاهانی که برای آسم برونشیال به کار می‌رفته‌اند این نتیجه حاصل می‌گردد که این گیاهان را می‌توان به ۵ دسته تقسیم نمود:

- ۱- گیاهان ساپوئین دار که موجب سیال شدن خلط و در نتیجه سهولت دفع آن می‌گردد.
- ۲- گیاهان انسان‌دار که دارای اثر ایجاد کننده‌ی آروغ و برخی ضد اسپاسم می‌باشند و موجب آسان شدن عمل گوارش می‌گردند.

منابع

۱. کمال، حسن: طب المصرى القديم، صفحات من تاريخ مصر الفرعونية. مكتب مذبولي، قاهره، ۱۴۱۷ هـ.
۲. پورداود، ابراهيم: یستا جزوی از نامه‌ی مینوی، اوستا. ج. ۱. چاپ دوم. افست رشدیه، تهران، صص: ۱۸۱-۱۵۸.
۳. پورداود، ابراهيم: یستا بخشی از نامه‌ی مینوی اوستا. بخش دوم. چاپ دوم. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، شماره‌ی ۱۶۲۶، صص: ۱۰۰-۱۰۶.
۴. پورداود، ابراهيم: یشت‌ها. جلد اوّل. چاپ دوم. زبان و فرهنگ ایران، صص: ۲۸۱-۲۸۳ و ۴۶۷-۴۷۷.
۵. رضی، هاشم: وندیداد. ترجمه‌ی از متن اوستایی. ج. ۱-۴. چاپ اوّل. انتشارات فکر روز، تهران، صص: ۳۶۵، ۶۴۵، ۶۸۸، ۸۶۳ - ۸۶۲، ۹۰۳، ۱۳۷۶، ۱۶۳۶، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۳-۱۶۴۴، ۱۷۳۸، ۱۷۳۸، ۱۸۴۵ و ۱۸۴۹.
۶. دیوسکوریدوس، المقالات السبع من کتاب دیاسقوریدوس و هوهیولی الطب فى الحشائش و السموم. ترجمه‌ی اصطن بن بسیل. اصلاح: حنین بن اسحاق. تطوان، صص: ۲۲۴، ۲۴۰-۲۳۹، ۲۵۱، ۲۷۹-۲۸۰، ۲۸۷، ۳۰۰ و ۱۹۵۲ م.
۷. رازی، ذکریا: الحاوی فی الطب. ج. ۴. چاپ حیدرآباد دکن، دائرة العثمانية، صص: ۱-۳۶، ۱۹۵۷ م.
۸. اخوینی‌البخاری، ابوبکر ریبع بن احمد: هدایة المتعلمين فی الطب. به کوشش: متینی، جلال. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، صص: ۲۶-۳۲۴.

۹. موفق‌الدین هروی، ابومنصور علی: الادوية عن حقائق الادوية. تصحیح: بهمنیار، احمد. به کوشش: محبوبی اردکانی، حسین. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، صص: ۱۸۹-۲۶۵، ۱۳۴۶.
۱۰. ابن سينا، الشیخ الرئیس ابی علی: القانون فی الطب. جزء الثانی. دار صادر بیروت، طبعة جديدة بالافست عن طبعة بولاق ص: ۲۱۹-۲۲۳.
۱۱. دیویدسون، استانلی: اصول و نکات علمی طب داخلی. ترجمه‌ی: خان‌محمد، مهدی. انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۴۲.
۱۲. جرجانی، سید اسماعیل: الاغراض الطبیه و المباحث العلائیه. انتشارات بنیاد فرهنگی ایران، تهران، صص: ۶۱۲-۶۱۳، ۱۳۴۵.
۱۳. جرجانی، سید اسماعیل: ذخیره خوارزمشاهی. به کوشش: سعیدی سیرجانی، علی اکبر. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ص: ۶۶۱، ۱۳۵۵.
۱۴. رازی، زکریا: قصص و حکایات المرضی. ترجمه‌ی: نجم آبادی، محمود. چاپ دوم. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۴، ۱۳۸۳.
۱۵. رازی، زکریا: رسالة شمية، نسخه‌ی خطی موجود در کتابخانه‌ی ملک در مجموعه‌ای به شماره‌ی ۴۵۷۴.
16. Soltani A. Cancer problem and cancer treatment in ancient Persia. *Asian Med. J.* 1974; 17: 10-16.
۱۷. مومن، محمد: تحفة حکیم مومن یا تحفة المؤمنین. چاپ تهران، تهران، صص: ۱۳، ۱۴، ۱۷۲، ۸۸، ۶۲، ۳۱، ۱۸۷، ۱۸۹-۱۹۰، ۱۹۴، ۲۱۹.

